

ANDRZEJ PIOTR WIATRAK
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

ŚRODKI I SPOSOBY ROZWIJANIA PRZEDSIĘBIORCZOŚCI NA OBSZARACH WIEJSKICH⁽¹⁾

1. Uwarunkowania kreowania przedsiębiorczości na obszarach wiejskich

Transformacja ustrojowa w Polsce spowodowała przebudowę gospodarki w kierunku dostosowania jej do wymogów rynku, który jest głównym wyznacznikiem efektywności gospodarowania. Przebudowa ta ujawniła słabość większości podmiotów gospodarczych, co spowodowało obniżenie ich aktywności gospodarczej i trudności w gospodarowaniu. Dotyczy to wszystkich działów gospodarki narodowej, w tym i rolnictwa oraz wsi. Wynika to z wielu przyczyn, z których najważniejsze są:

- nadwyżki produkcji żywności,
- niski poziom opłacalności produkcji rolniczej,
- rozdrobniona struktura obszarowa gospodarstw rolniczych,
- niski poziom dochodów mieszkańców wsi,
- niedorozwój infrastruktury obszarów wiejskich i brak rozwiniętych funkcji pozarolniczych na wsi,
- zwolnienia ludności dwuzawodowej z pracy pozarolniczej, przy małych możliwościach zatrudnienia ludności wiejskiej w miastach,
- ukryte bezrobocie na wsi,
- brak kapitału wśród ludności wiejskiej i inwestycji z zewnątrz lokowanych na wsi,
- niedostateczny poziom kwalifikacji mieszkańców wsi i niepełne dostosowanie edukacji dla popierania rozwoju przedsiębiorczości.

Czynniki te utrudniają rozwój przedsiębiorczości, a zwłaszcza brak środków finansowych, które są podstawą rozwoju. Rozwój przedsiębiorczości wymaga

(1) Artykuł jest oparty na referacie wygłoszonym na sympozjum pt. "Alternatywne źródła dochodów ludności wiejskiej", zorganizowanym przez Małopolskie Stowarzyszenie Doradztwa Rolniczego w Trzcinicy (14-16.09.1994 r.).

jednakże kapitału, którego mieszkańcy wsi - ze względu na niskie dochody - nie posiadają i na ogół nie mogą liczyć na zasilanie finansowe ze strony państwa. W związku z tym nawet czynniki, które powinny zachęcać do rozwoju wsi - przy braku funduszy - utrudniają ten rozwój i nie stanowią czynnika kreowania przedsiębiorczości. Mam tutaj na myśli bezrobocie na wsi, brak alternatywnych zajęć na wsi itp. Wszystko to przy braku dostatecznej pomocy ze strony państwa i samorządów lokalnych (z budżetu państwa i budżetów lokalnych), hamuje rozwój przedsiębiorczości na wsi.

W związku z tym istnieje potrzeba kreowania przedsiębiorczości w środowisku wiejskim oraz szukania w ten sposób możliwości zatrudnienia i zwiększenia dochodów ludności wiejskiej. Odbywać się to powinno przede wszystkim przez:

- zagospodarowanie produktów rolniczych,
- rozwój infrastruktury obszarów wiejskich,
- wykorzystanie zasobów wytwórczych obszarów wiejskich, w tym zasobów środowiska i jego walorów krajobrazowych,
- wykorzystanie zasobów marginalnych obszarów wiejskich,
- stworzenie nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich.

Podstawowym działem gospodarki, z którym ma się do czynienia na obszarach wiejskich jest zazwyczaj rolnictwo, z którego ludność czerpie dochody i dzięki niemu może zaspokoić potrzeby w zakresie żywności. Dochody z rolnictwa często są niewystarczające, ale jedyne, możliwe do uzyskania. W związku z tym należy zastanowić się w jaki sposób zagospodarować produkty rolnicze oraz jakie działania podjąć w tym kierunku, aby zapewnić co najmniej stały poziom realnych dochodów rolniczych. Możliwe są różne rozwiązania, ale wszystkie wymagają nakładów finansowych, których uzyskanie w obecnych warunkach - o czym była już mowa - jest bardzo trudne (ograniczony budżet centralny i terenowy, wysokie oprocentowanie kredytów, niskie dochody rolników oraz mieszkańców wsi i miasteczek itp.). Ograniczenia finansowe wskazują, że w warunkach lokalnych, gdzie podstawą jest rolnictwo, wskazany jest jego rozwój i sprzężenia z nim pozostałej działalności gospodarczo-społecznej. Dostrzegają to również rolnicy, którzy w badaniach nad możliwościami zwiększenia swoich dochodów w pierwszej kolejności widzą rozwój produkcji rolniczej i zmianę jej struktury, a następnie: przetwórstwo płodów rolnych, handel, świadczenie usług (zwłaszcza rolniczych, transportowych i agroturystycznych), działalność wytwórczą pozarolniczą i rzemiosło⁽²⁾. Podobne wyniki uzyskano również w badaniach wśród całej społeczności wiejskiej.⁽³⁾ Aktywność rolników w połączeniu

(2) Zob. A. Lewczuk, R. Lusawa: Kierunki rozwoju przedsiębiorczości rolników w wybranych województwach kraju (w:) „Regionalne modelowanie doradztwa i edukacji rolniczej”, WODR, Barzkowice 1993, s. 13 -16.

(3) Zob. K. Duczowska-Małysz: Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości (w:) „Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich”. Wyd. SGGW, Warszawa 1994, s. 13 i następne.

z aktywnością ludności pozarolniczej sprzyjać będzie rozwojowi wielofunkcyjnego wsi, ale aby tak się stało władze lokalne (administracyjne i samorządowe) muszą stworzyć zręby polityki pobudzania aktywności społeczno-gospodarczej i oddziaływania na kierunki prowadzonej działalności gospodarczej.

Rozwijanie przedsiębiorczości na wsi jest podstawowym warunkiem ożywienia rozwoju obszarów wiejskich i ich wielofunkcyjnego zagospodarowania.⁽⁴⁾ Rozwijanie to ma wiele aspektów: ekonomiczny, społeczny, produkcyjny itp. Jednym z podstawowych czynników rozwoju przedsiębiorczości jest edukacja (szkoły, szkolenia, doskonalenie zawodowe, przekwalifikowania i doradztwo), której celem jest przygotowanie kadr - wynikające zarówno z potrzeb obecnych, jak i przewidywanych. W związku z tym musi ona być nie tylko dostosowana do tych potrzeb, ale też powinna je kreować. Wskazuje to na konieczność zmian w systemie oświaty oraz opracowania i wdrożenia nowego systemu kształcenia, doskonalenia, doradztwa i informacji w tym zakresie.

Przedsiębiorczość może mieć charakter zarówno indywidualny, jak i zespołowy. Obydwa rodzaje przedsiębiorczości w warunkach polskiej wsi rozwijają się w niewystarczającym stopniu, przy czym głównie ma ona *charakter indywidualny*⁽⁵⁾ i finansowana jest z własnych środków⁽⁶⁾. Podkreślić przy tym należy, że zaciąganie kredytów w obecnej sytuacji gospodarczej i na aktualnie obowiązujących warunkach jest obciążone dużym ryzykiem i w związku z tym popyt na kredyt jest dosyć niski. Możliwości powiększenia zasobów finansowych mieszkańców, wraz z koncentracją kapitału, są więc bardzo małe i utrudniają rozwój obszarów wiejskich. W związku z tym istnieje potrzeba wspólnego działania mieszkańców wsi i współpracy, a wraz z tym ustalenia celów, kierunków i struktury działania (w rolnictwie, jego otoczeniu oraz na wsi). Wspólne działanie to przede wszystkim zrzeszanie się w różnego rodzaju spółdzielnie, które na obszarach wiejskich ułatwiać powinny kreowanie przedsiębiorczości i ich rozwój.

2. Rola spółdzielczości w kreowaniu przedsiębiorczości na obszarach wiejskich

Przedsiębiorczość zespołowa to przede wszystkim kreowanie różnego rodzaju spółdzielczości, kółek maszynowych, grup samopomocowych itp., tak jak jest to w wielu krajach Europy Zachodniej. Co prawda wypaczenia w tym zakresie w poprzednich latach zniechęcają mieszkańców wsi, ale potrzebna jest edukacja,

(4) Por. Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich. Wyd. SGGW, Warszawa 1994.

(5) Z badań A. Lewczuka i R. Lusawy wynika, że wśród rolników, którzy zdecydowali się uruchomić i prowadzić działalność pozarolniczą, aż 92% czyni to indywidualnie (por. A. Lewczuk, R. Lusawa: Kierunki rozwoju przedsiębiorczości..., j.w., s. 15).

(6) Z badań M. Duczowskiej-Piaseckiej wynika, że ponad 55% przedsiębiorców na obszarach wiejskich na bieżąco finansuje działalność firmy wyłącznie z własnych środków (zob. M. Duczowska-Piasecka: Pozarolnicze przedsięwzięcia gospodarcze na obszarze gminy i rola banków w rozwoju przedsiębiorczości (w:) „Rozwój przedsiębiorczości...”, j.w., s. 9).

aby zachęcić ich do wspólnych działań, które w ostatecznym rozrachunku będą dla nich korzystne. Wiele jest na tym odcinku do zrobienia, jak np. powstanie spółdzielni rozwijających infrastrukturę techniczną wsi, infrastrukturę socjalną, spółdzielnie turystyczne, spółdzielnie przetwórcze, spółdzielnie pracy itp. Korzyści z rozwoju przedsiębiorczości zespołowej są wielorakie, a przede wszystkim:

- zwiększenie alokacji środków inwestycyjnych i nakładów środków obrotowych,
- uzyskanie większej mocy przetargowej poprzez skonsolidowanie wysiłków wszystkich jej uczestników,
- zwiększenie siły oddziaływania na rynek itp.

Rozwój spółdzielczości wiejskiej - w różnych jej formach - jest szansą na aktywizację obszarów wiejskich, tworzenie nowych miejsc pracy, poprawę warunków życia i pracy poprzez rozbudowę infrastruktury itp. Podkreślić przy tym należy, że potrzeba działalności spółdzielczej na ogół sprawdza się w gospodarce lokalnej, a zwłaszcza w trudnych warunkach kryzysowych oraz na terenach zamieszkałych przez ludność uboższą, która potrafi ocenić wielkość swoich stałych potrzeb. Spółdzielczość jest więc szansą na aktywizację lokalnych środowisk i zależy od przedsiębiorczości i innowacyjności ludzi zamieszkałych w tych społecznościach, a więc od ich zaangażowania i chęci do wspólnego działania. Działalność ta dotyczy przy tym różnych płaszczyzn aktywności: gospodarczej, społecznej, kulturalnej itp.

W gospodarce rynkowej naszego kraju zakładanie nowych spółdzielni, szczególnie wiejskich - sprzyjających wielofunkcyjnemu rozwojowi obszarów wiejskich, będzie wynikało przede wszystkim⁽⁷⁾:

- z potrzeby rozwiązania lokalnego bezrobocia, które będzie wzrastało w miarę utrwalania się gospodarki rynkowej,
- z konieczności zaspokojenia bardzo różnorodnych lokalnych potrzeb grup społecznych lub określonych środowisk (wieś, miasteczko),
- ze świadomości, że forma spółdzielcza jest dobrą formą do zaspokojenia tych właśnie potrzeb,
- z niewielkiego ryzyka finansowego,
- z potrzeby aktywności społecznej, która dla wielu ludzi jest istotną potrzebą życiową, a na wsi koniecznością.

Potrzeby szerzenia ruchu spółdzielczego i jego rozwijanie na wsi są godne popularyzowania dla jej rozwoju. Jednakże zrzeszanie się mieszkańców wsi oraz uświadomienie takiej potrzeby - w warunkach załamania ruchu spółdzielczego i recesji gospodarczej, z którymi mamy do czynienia w Polsce - zależy od wielu

(7) M. Konieczna-Michalska: Organizacja nowych spółdzielni wiejskich w Polsce (w:) "Spółdzielczość rolnicza w gospodarce rynkowej. Doświadczenia i przyszłość". SIB, Warszawa 1993, s. 116-117.

różnorodnych zewnętrznych czynników, które powinny warunkować powstawanie i funkcjonowanie spółdzielni. Są to przede wszystkim następujące czynniki:

1. Wypracowanie strategii rozwoju społeczno-gospodarczego kraju i określenie na podstawie niej polityki przemian strukturalnych gospodarki żywnościowej i wsi oraz roli w tych przemianach spółdzielczości;
2. Uregulowanie całej sfery prawodawstwa dotyczącej działalności spółdzielni;
3. Działania w zakresie edukacji (łącznie z doradztwem), które będą sprzyjały grupowej aktywności, kreowaniu liderów wiejskich, rozwojowi przedsiębiorczości na wsi, zdobywaniu nowych kwalifikacji itp.

Ponadto należy dążyć do poznania czynników utrudniających rozwój przedsiębiorczości zespołowej na wsi oraz zachęcających do jej rozwoju wraz z narzędziami jej kreowania. Jest to ważki problem, związany zarówno z polityką ekonomiczną, jak i z polityką społeczną, oświatową itp. (np. powiązania między polityką socjalną a kreowaniem przedsiębiorczości, roli w tych przemianach samorządów lokalnych oraz oświaty i doradztwa rolniczego).

3. Instrumenty kreowania przedsiębiorczości

Ożywienie rozwoju obszarów wiejskich wymaga aktywnego oddziaływania i pobudzania przez władze centralne i lokalne, a wraz z tym zróżnicowania sposobów i środków działania. Najogólniej biorąc środki te można podzielić na pięć grup:⁽⁸⁾

1. *Środki przymusu* - ustalone w aktach prawnych (zakazy, nakazy, przepisy miejscowe, plany przestrzenne zagospodarowania uwzględniające wielofunkcyjny rozwój wsi itp.);
2. *Środki stymulujące* lub *zniechęcające* określoną działalność gospodarczą, tj. podatki, kredyt, dotacje, taryfy przewozowe, opłaty komunalne, renta gruntowa oraz bezpośrednia (całkowita lub częściowa) pomoc finansowa w określonej działalności (np. w rozwijaniu wytwarzania środków produkcji dla rolnictwa);
3. *Środki materialnego kształtowania przestrzeni*, do których należą głównie inwestycje w zakresie infrastruktury obszarów wiejskich i rozwijania działalności pozarolniczej na tych obszarach, a zwłaszcza związanej z rolnictwem;

(8) Zob. B. Malisz: Gospodarka i polityka przestrzenna (w:) "Planowanie przestrzenne", PWE, Warszawa 1985, s. 103 -106 i A. P. Wiatrak: Polityka wiejska - cele, zadania i sposoby jej realizacji. "Zagadnienia Doradztwa Rolniczego" 1994, nr 2, s. 9-10.

4. **Środki instytucjonalne** - instytucje działające na rzecz rozwoju wsi i rolnictwa (np. szkolna i pozaszkolna oświata rolnicza, doradztwo rolnicze, spółdzielczość rolnicza itp.), wraz z zapewnieniem pomocy dla ich rozwoju i działalności;
5. **Środki informacyjne** - stworzenie systemu informacji o wszystkich kierunkach prowadzonej działalności w tym zakresie.

Wszystkie z wymienionych pięciu grup środków oddziaływania mają do spełnienia określoną rolę i powinny być ze sobą powiązane, przy czym podstawą powiązania powinny być środki stymulujące lub zniechęcające do określonej działalności gospodarczej, tj. instrumenty ekonomiczne. Wśród instrumentów ekonomicznych wykorzystywanych do rozwoju określonych kierunków produkcji rolniczej w regionie (gminie, województwie itp.) powinny być brane pod uwagę głównie *kredyty*, częściowo *subwencje* i *podatki*. Natomiast ceny będące wynikiem kształtowania podaży i popytu, informować powinny o możliwościach rozwoju danego rodzaju produkcji w danych warunkach produkcyjnych i przy istniejącym zapotrzebowaniu na nią.⁽⁹⁾ Ponadto warunki ich kształtowania zależą od prowadzonej polityki gospodarczej i w związku z tym władze lokalne nie mają wpływu na ich poziom.

Stosowanie *kredytu* (w postaci obniżonej stopy procentowej, wydłużenia okresu karencji, okresu spłat itp.) może być wykorzystane do osiągnięcia różnorodnych celów, jak np. na:

- przestawienie kierunków produkcji i modernizację gospodarstw,
- rozwój produkcji pozarolniczej i usług związanych z rolnictwem,
- działania interwencyjne na rynku związane z zagospodarowaniem produkcji rolniczej, w tym jej skupem,
- upowszechnianie postępu,
- budowę, rozbudowę i modernizację magazynów, przechowalni oraz zakładów przetwórczych żywności itp.,
- budowę i rozbudowę infrastruktury (wraz z ochroną środowiska przyrodniczego) itp.

Podatek - jako instrument ustalony centralnie - nie powinien odgrywać większej roli w rozwijaniu produkcji rolniczej, poza stosowaniem ulg podatkowych. Tak samo można wykorzystać różnego rodzaju opłaty miejscowe, komunalne itp., z których można zwolnić gospodarstwa podejmujące się określonych działań w rolnictwie. Natomiast w otoczeniu rolnictwa (tj. w przetwórstwie, usługach, rzemiośle i rzemiośle pracującym na rzecz rolnictwa) powinno być szersze wykorzystanie podatku, które w efekcie umożliwiłoby ich rozwój i sprawne fun-

(9) Zob. A. Woś, J. S. Zegar: Polityka rolna do końca XX wieku. IERiGŻ, Warszawa 1992, s. 106 i następne.

kcjonowanie rolnictwa. Jednakże podstawą powinny być również w tym wypadku ulgi.

Subwencje mogą być uzupełnieniem dwóch poprzednich instrumentów, których stosowanie jest w efekcie dotacją. Samodzielne wydatkowanie środków w postaci dotacji jest wskazane w wypadku wydatków na doradztwo i oświatę rolniczą, spółdzielczość rolniczą, zagospodarowanie skażonych gruntów, ochronę środowiska itp. Jednakże w tym wypadku stosowanie subwencji ma charakter środka instytucjonalnego.

Kredyt, podatki i dotacje powinny być wykorzystane przede wszystkim - o czym była już mowa - do rozwoju działalności związanej z rolnictwem i pozwalającej efektywnie wykorzystać produkty rolnicze (np. rozwój przemysłu rolno-przetwórczego). Wszystko to jednakże powinno być powiązane z programem zagospodarowania i rozwoju rolnictwa regionu, który powinien być podstawą wszelkich działań.

4. Oddziaływanie na przetwórstwo i skup produktów rolnych jako czynnik rozwoju rolnictwa i poprawy jego efektywności

Jednym z elementów poprawy efektywności produkcji rolniczej jest zapewnienie zagospodarowania produktów rolniczych. Zagospodarowanie to jest możliwe poprzez stworzenie sprawnych firm zajmujących się obrotem produktów rolnych i kierujących je bezpośrednio do konsumpcji, na eksport, do przetwórstwa itp., a także firm zajmujących się ich przetwarzaniem. W związku z tym jest konieczne w momencie uruchamiania takich firm, pomóc im (ulgi lub zwolnienia z podatków w początkowym okresie, obniżenie stopy procentowej, wydłużenie okresu karencji spłat itp.). Firmy te mogą zintegrować swoją działalność z rolnictwem poprzez kontraktację. W ten sposób jest możliwe oddziaływanie na kształtowanie rozmiarów i struktury produkcji rolniczej wynikającej z zapotrzebowania na nią.

Kontraktacja produkcyjna ściśle związana z zapotrzebowaniem na produkcję stwarza możliwości produkcyjnego oddziaływania firm na rolnictwo (specjalistyczne doradztwo, wdrażanie postępu, kształtowanie odpowiedniej struktury i jakości produkcji itp.). Firma kontraktująca (np. zakład przetwarzający ziemniaki na chipsy) stawia warunki odnośnie wielkości i jakości dostarczanej produkcji, a jednocześnie poprzez swoje służby plantacyjne dostarcza materiał siewny i zarodowy. Firma taka, a zwłaszcza zakład przetwórczy, jest nośnikiem postępu technicznego, biologicznego i organizacyjnego, gdyż w jego interesie jest wprowadzanie innowacji idących w kierunku wzrostu jakości produkcji i obniżania kosztów jej wytwarzania i przetwarzania. Rolnikowi z kolei wyższy poziom produkcji z jednostki powierzchni połączony ze wzrostem jej jakości i zapewnieniem zbytu, przynosi większy dochód. Postęp rolniczy dokonuje się

z jednej strony przez wprowadzenie do produkcji nowych odmian roślin i ras zwierząt oraz nowych sposobów agrotechniki, a z drugiej - drogą szkoleń organizowanych przez odbiorcę (firmę kontraktującą). Podkreślić przy tym należy, że dla rolnika najważniejsze jest zapewnienie zbytu wyprodukowanych płodów rolnych, nawet po cenach niższych, ale gwarantujących uzyskanie określonego poziomu dochodów. Powrócić więc należy do kontraktacji i do jej wykorzystania w obecnych warunkach.

Obecnie mamy nadwyżkę podaży nad popytem na rynku rolnym, co z góry wskazuje na konieczność pomocy w zagospodarowaniu produktów rolnych i to niezależnie od tego, kto się tym zajmuje (firmy państwowe, prywatne, czy też spółdzielnie). W wypadku produkcji rolniczej, a zwłaszcza o małej skali produkcji, wskazane jest pomagać rolnikom, aby wspólnie zajmowali się sprzedażą produkcji rolniczej i jej przetwarzaniem. Chodzi tutaj - jak już pisałem - o organizowanie różnego rodzaju spółdzielczości wiejskiej i kreowanie przedsiębiorczości zespołowej.

5. Oddziaływanie instytucjonalne na rolnictwo i działalność z nim związaną

Dotychczasowa analiza wskazuje na potrzebę instytucjonalnego oddziaływania na rolnictwo oraz działalność pozarolniczą na obszarach wiejskich ze strony administracji państwowej i samorządów lokalnych. Oddziaływanie instytucjonalne dotyczy szerokiej gamy podmiotów pracujących na rzecz gospodarki i ludności. Chodzi tutaj przede wszystkim o instytucje finansowane przez państwo z budżetu centralnego i terenowego) działające na rzecz rolnictwa i obszarów wiejskich.

Podstawowe instytucje, które mogą wywierać wpływ na zagospodarowanie produkcji rolniczej lub też bezpośrednio mogą ją zagospodarować są następujące:

- oświata i doradztwo rolnicze,
- spółdzielczość rolnicza,
- giełdy produktów rolnych,
- samorządy lokalne (jak np. samorząd gminy),
- zakłady i firmy państwowe realizujące określone przedsięwzięcia na rzecz rolnictwa,
- zakłady i firmy prywatne realizujące - zgodnie z podpisanym porozumieniem z władzami administracyjnymi i samorządowymi - określone zadania dla rolnictwa.

Wymienione instytucje, jak i szereg innych, bezpośrednio działając na rzecz rolnictwa, mogą przygotowywać rolników do przestawienia kierunku produkcji i optymalizacji swojej produkcji. Chodzi więc o ich przygotowanie do oddziaływania na rolników i mieszkańców obszarów wiejskich oraz realizowanie przez

nie określonych programów gospodarczych (łącznie - jeśli jest taka możliwość - z zapewnieniem finansowania takiej działalności).

Kolejną sprawą jest udział jednostek państwowych i samorządowych w tworzeniu infrastruktury, zagospodarowaniu produktów itp. oraz zapewnienia informacji o swoich działaniach w tym zakresie, jak również o działaniach firm prywatnych.

6. Oświata i doradztwo rolnicze

Władze lokalne kreując rozwój przedsiębiorczości mogą wykorzystać różnego rodzaju działania edukacyjne. Podstawowe programy edukacyjne - realizowane poprzez szkoły zawodowe - ustalone są centralnie, ale władze lokalne mają wpływ na kierunki kształcenia i otwierania szkół zgodnie z istniejącym zapotrzebowaniem, wynikającym z rozwijania określonej na danym obszarze działalności społeczno-gospodarczej. Natomiast duży wpływ mają one na doradztwo (w tym rolnicze), organizowanie szkoleń, doskonalenie i doksztalcanie, a więc na oświatę pozaszkolną. I tak *doradztwo rolnicze* jest świadomą, zorganizowaną pomocą instytucji doradczej w zapobieganiu, uświadamianiu i rozwiązywaniu problemów, udzielaną ludności rolniczej znajdującej się lub mogącej się znaleźć w określonej sytuacji problemowej. Zatem podstawowym zadaniem doradztwa rolniczego jest pomoc producentom rolnym, pomoc zapewniającą poprawę efektywności produkcji rolniczej lub co najmniej jej nie zmniejszanie. Odbywa się to poprzez dostarczanie informacji o wynikach badań naukowych, innowacjach technicznych, usprawnieniach organizacyjnych oraz o sytuacji ekonomicznej w otoczeniu rolnictwa oraz działalność edukacyjną.

Czynnikiem, który ma zasadniczy wpływ na poziom i jakość życia rodziny rolniczej, jest dochód rolniczy. Głównym zatem celem doradztwa rolniczego jest pomoc ludności rolniczej w poprawie poziomu i jakości życia. W związku z tym treści doradztwa dla rolników są podporządkowane maksymalizacji dochodu rodziny rolniczej (i to niezależnie od wielkości produkcji), co często związane jest z koniecznością podejmowania dodatkowych przedsięwzięć poza podstawową produkcją rolniczą.

Zadania, jakie spełnia doradztwo rolnicze w poszczególnych krajach są zróżnicowane. Zmieniają się one w zależności od stopnia rozwoju rolnictwa i jego otoczenia, instytucji obsługujących ten dział gospodarki narodowej itp. W praktyce najczęściej sprowadza ją się one do pomocy rodzinom rolniczym w identyfikowaniu problemów, opracowaniu projektów ich rozwiązania oraz pomocy w ich wdrażaniu. W Polsce zakres zadań doradztwa rolniczego jest dosyć duży. Wynika to z niedostatecznego rozwoju infrastruktury ekonomiczno-rolniczej, której niski poziom wymusza na doradztwie rolniczym potrzebę skupienia się również na tych obszarach, które dotychczas niedostatecznie się rozwinęły, a są

niezbędne dla rolnictwa i ludności rolniczej. Sytuacja taka występuje w wielu działaniach wspomagających rozwój i kreowanie przedsiębiorczości (np. w warunkach określonego programu rozwoju rolnictwa regionu). W związku z tym zakres zadań doradztwa jest szerszy i sprowadza się do realizacji następującej problematyki:

- stworzenia systemu informacji wewnętrznej w gospodarstwie, który pozwoli śledzić przebieg procesów produkcyjnych, ich ocenę oraz umożliwi podejmowanie decyzji odnośnie poziomu i struktury produkcji oraz stosowanych technologii,
- dostarczania użytecznych informacji o funkcjonowaniu rynku zaopatrzenia i zbytu,
- wynajdywania luk na rynku (doradztwie odcinkowym),
- zwiększenia konkurencyjności produktów rolnych,
- doradztwa ekonomicznego (bankowego, finansowego, marketingowego itp.),
- pomocy w poprawie jakości produktów rolniczych, łącznie z kształtowaniem umiejętności produkcji metodami zintegrowanymi i ekologicznymi,
- ochrony środowiska przyrodniczego,
- pomocy w organizowaniu zespołowych form działalności gospodarczej (spółdzielni, spółek, zespołów itp.), umożliwiających zwiększenie efektywności produkcji,
- pomocy w organizowaniu giełd rolnych oraz innych instytucji umożliwiających zagospodarowanie produktów rolniczych,
- rozwijania przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, np. rekreacji, turystyki rolniczej, handlu, usług, przetwórstwa, rzemiosła, małego biznesu itp.,
- rozwijania obszarów wiejskich i aktywizacji ludności wiejskiej,
- doskonalenia wiedzy i umiejętności rolników, a zwłaszcza w wymienionych obszarach pracy doradczej itp.

Dla realizacji zarówno przedstawionych kierunków pracy przez doradztwo, jak i innych, można wykorzystać różnorodne formy:

- szkolenia,
- porady indywidualne,
- porady grupowe,
- broszury informacyjne, publikacje.

Formy te są zróżnicowane w zależności od rodzaju działania. Należy jednak uwzględnić, że w obecnych warunkach - niedostosowania rolnictwa do gospodarki rynkowej, trudności ze zbytem produktów rolniczych, konieczności jego przemian strukturalnych itp. - należy wykorzystać wszystkie możliwości oddziaływania na rolników (mam tu na myśli oczywiście tylko oddziaływanie pośrednie). Jednakże w pierwszej kolejności powinny być wykorzystane środki o charakterze informacyjnym. W następnej kolejności powinno być rozwijane doradztwo

technologiczne w połączeniu z doradztwem ekonomicznym, które przyczyniałyby się do rozwoju określonych kierunków produkcji. W tym wypadku najlepszym rozwiązaniem byłoby doradztwo grupowe i organizowanie kółek doradczych.

Organizowanie kółek doradczych może być bardzo pożyteczne, jeśli będzie powiązane z rozwojem konkretnego rodzaju produkcji. Biorąc jednak pod uwagę specjalistyczną produkcję należy stopniowo rozwijać - obok funkcjonującego obecnie doradztwa publicznego - doradztwo prywatne oraz wspomniane już wcześniej doradztwo świadczone przez firmy zajmujące się zagospodarowaniem produktów rolnych. Ważna jest pomoc dla rozwoju tych firm, jak również umożliwienia stworzenia przez nich doradztwa dla swoich klientów. Warto byłoby - zwłaszcza przy produkcji specjalistycznej - pomyśleć o doradztwie odpłatnym, związanym z uzyskiwanymi efektami. I tak np. rolnik lub grupa rolników płaci za usługi doradcze określony procent uzyskanych zysków, a więc tylko wtedy gdy dzięki doradztwu uzyskał zwiększone dochody.

7. Uwagi końcowe

Z przedstawionych uwarunkowań rozwijania przedsiębiorczości na obszarach wiejskich wynika, że podstawą powodzenia w tym zakresie jest przede wszystkim stworzenie systemu zachęt do inwestowania na obszarach wiejskich i stabilność instrumentów kreowania przedsiębiorczości oraz określenie preferowanych kierunków ich rozwoju. Są to decyzje makroekonomiczne, które powinny stwarzać podstawy do działań mikroekonomicznych, związanych z rozwojem określonego rejonu. W moim przekonaniu tylko takiego rodzaju działania mogą dać szansę powodzenia w obecnych warunkach na wsi, tj. przy ograniczonych funduszach i dużym bezrobociu. Potrzebne jest więc stworzenie warunków dla opracowania programu rozwoju regionalnego i przestrzennego zagospodarowania obszarów wiejskich, wraz z określeniem środków i warunków wspierania tego rozwoju i interwencji. Powinno się wiedzieć, na co przeznaczają się te środki i co dzięki nim można uzyskać.

Interwencjonizm ekonomiczny, zwłaszcza przy ograniczonych funduszach, powinien być ograniczony do minimum. Ponadto widzę większe oddziaływanie działań interwencyjnych pośrednich niż bezpośrednich i to zarówno ekonomicznych, jak i pozaekonomicznych. Duże znaczenie w polityce interwencyjnej w zakresie kreowania przedsiębiorczości ma oddziaływanie instytucjonalne - poprzez różnego rodzaju instytucje pracujące na rzecz wsi i rolnictwa, które to mogą przygotowywać rolników do określonych zachowań, przestrzennie zróżnicowanych. Podkreślić przy tym należy, że interwencjonizmu instytucjonalnego w Polsce nie docenia się, a tym czasem stanowi on istotny czynnik rozwoju (jak np. rozwój doradztwa, szkoleń, umożliwienie zdobywania nowych kwalifikacji, upowszechnianie postępu itp.). Tak samo ważną rolę w kreowaniu przedsiębiorczości na obszarach wiejskich ma spółdzielczość, pozwalająca łączyć kapitały i wykorzystywać z korzyścią dla wszystkich lokalne zasoby.